

॥ निरालम्बोपनिषत् ॥

यत्रालम्बालम्बिभावो विद्यते न कदाचन ।
ज्ञविज्ञसम्यग्ज्ञालम्बं निरालम्बं हरिं भजे ॥
ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
ॐ नमः शिवाय गुरवे सच्चिदानन्द मूर्तये ।
निष्प्रपञ्चाय शान्ताय निरालम्बाय तेजसे ॥
निरालम्बं समाश्रित्य सालम्बं विजहाति यः ।
स संन्यासी च योगी च कैवल्यं पदमश्नुते ।
एषमज्ञानजन्तूनां समस्तारिष्टशान्तये ।
यद्यद्वोद्व्यमखिलं तदाशङ्क्य ब्रवीम्यहम् ॥
किं ब्रह्म । क ईश्वरः । को जीवः । का प्रकृतिः ।
कः परमात्मा । को ब्रह्मा । को विष्णुः । को रुद्रः ।
क इन्द्रः । कः शमनः । कः सूर्यः । कश्चन्द्रः ।
के सुराः । के असुराः । के पिशाचाः । के मनुष्याः ।
काः स्त्रियः । के पञ्चादयः । किं स्थावरम् ।
के ब्राह्मणादयः । का जातिः । किं कर्म । किमकर्म ।
किं ज्ञानम् । किमज्ञानम् । किं सुखम् । किं दुःखम् ।
कः स्वर्गः । को नरकः । को बन्धः । को मोक्षः ।
क उपास्यः । कः शिष्यः । को विद्वान् । को मूढः ।
किमासुरम् । किं तपः । किं परमं पदम् ।
किं ग्राह्यम् । किमग्राह्यम् । कः संन्यासीत्याहशङ्क्याह
ब्रह्मेति । स होवाच महदहङ्कारपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशत्वेन
बृहद्रूपेणाण्डकोशेन कर्मज्ञानार्थरूपतया
भासमानमद्वितीयमखिलोपाधिविनिर्मुक्तं
तत्सकलशक्त्युपबृंहितमनाद्यनन्तं
शुद्धं शिवं शान्तं निर्गुणमित्यादि-
वाच्यमनिर्वाच्यं चैतन्यं ब्रह्म ॥ ईश्वर इति च ॥
ब्रह्मैव स्वशक्तिं प्रकृत्यभिधेयामाश्रित्य
लोकान्सृष्ट्वा प्रविश्यान्तर्यामित्वेन ब्रह्मादीनां
बुद्धीन्द्रियनियन्तृत्वादीश्वरः ॥ जीव इति च
ब्रह्मविष्णुवीशानेन्द्रादीनां नामरूपद्वारा

स्थूलोऽहमिति मिथ्याध्यासवशाज्जीवः । सोऽहमेकोऽपि
 देहारम्भकभेदवशाद्बहुजीवः । प्रकृतिरिति च
 ब्रह्मणः सकाशान्नानाविचित्रजगन्निर्माण-
 सामार्थ्यबुद्धिरूपा ब्रह्मशक्तिरेव प्रकृतिः ।
 परमात्मेति च देहादेः परतरत्वद्ब्राह्मैव परमात्मा
 स ब्रह्मा स विष्णुः स इन्द्रः स शमनः स सूर्यः
 स चन्द्रस्ते सुरास्ते असुरास्ते पिशाचास्ते मनुष्यास्ताः
 स्त्रियस्ते पञ्चादयस्तत्स्थावरं ते ब्राह्मणादयः ।
 सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन । जातिरिति च ।
 न चर्मणो न रक्तस्य न मांसस्य न चास्थिनः ।
 न जातिरात्मनो जातिर्व्यवहारप्रकल्पिता । कर्मेति च
 क्रियमाणेन्द्रियैः कर्मण्यहं करोमीत्यध्यात्मनिष्ठतया
 कृतं कर्मैव कर्म । अकर्मेति च कर्तृत्वभोक्तृत्वा-
 द्यहङ्कारतया बन्धरूपं जन्मादिकारणं
 नित्यनैमित्तिकयागव्रततपोदानादिषु फलाभिसन्धानं
 यत्तदकर्म ।
 ज्ञानमिति च देहेन्द्रियनिग्रहसद्गुरुपासन-
 श्रवणमनननिदिध्यासनैर्यद्यद्गृह्यस्वरूपं
 सर्वान्तरस्थं सर्वसमं घटपटादिपदार्थ-
 मिवाविकारं विकारेषु चैतन्यं विना किञ्चिन्नास्तीति
 साक्षात्कारानुभवो ज्ञानम् । अज्ञानमिति च
 रज्जौ सर्पभ्रान्तिरिवाद्ध्वितीये सर्वानुस्यूते सर्वमये
 ब्रह्मणि देवतिर्यङ्गरस्थावरस्त्रीपुरुषवर्णाश्रम-
 बन्धमोक्षोपाधिनानात्मभेदकल्पित ज्ञानमज्ञानम् ।
 सुखमिति च सच्चिदानन्दस्वरूपं ज्ञात्वानन्दरूपा
 या स्थितिः सैव सुखम् । दुःखमिति अनात्मरूपः
 विषयसङ्कल्प एव दुःखम् । स्वर्ग इति च सत्संसर्गः
 स्वर्गः । नरक इति च असत्संसारविषयजनसंसर्ग एव
 नरकः । बन्ध इति च अनाद्यविद्यावासनया जातोऽहमि-
 त्यादिसङ्कल्पो बन्धः । पितृमातृसहोदरदारापत्य-
 गृहारामक्षेत्रममता संसारावरणसङ्कल्पो बन्धः ।
 कर्तृत्वाद्यहङ्कारसङ्कल्पो बन्धः । अणिमाद्यष्टैश्व-
 र्याशासिद्धसङ्कल्पो बन्धः । देवमनुष्याद्युपासना-
 कामसङ्कल्पो बन्धः । यमाद्यष्टाङ्गयोगसङ्कल्पो
 बन्धः । वर्णाश्रमधर्मकर्मसङ्कल्पो बन्धः ।
 आज्ञाभयसंशयात्मगुणसङ्कल्पो बन्धः । यागव्रत-

तपोदानविधिविधानज्ञानसम्भवो बन्धः । केवलमोक्षा-
 पेक्षासङ्कल्पो बन्धः । सङ्कल्पमात्रसंभवो बन्धः ।
 मोक्ष इति च नित्यानित्यवस्तुविचारादनित्यसंसारसुख-
 दुःखविषयसमस्तक्षेत्रममताबन्धक्षयो मोक्षः ।
 उपास्य इति च सर्वशरीरस्थचैतन्यब्रह्मप्रापको गुरुरुपास्यः ।
 शिष्य इति च विद्याध्वस्तप्रपञ्चावगाहितज्ञानावशिष्टं
 ब्रह्मैव शिष्यः । विद्वानिति च सर्वान्तरस्थस्वसंविद्रूपवि-
 द्विद्वान् । मूढ इति च कर्तृत्वाद्यहङ्कारभावारूढो मूढः ।
 आसुरमिति च ब्रह्मविष्णुवीशानेन्द्रादीना-
 मैश्वर्यकामनया निरशनजपाग्निहोत्रादि-
 श्वन्तरात्मानं सन्तापयति चात्युग्रराग-
 द्वेषविहिंसा दम्भाद्यपेक्षितं तप आसुरम् ।
 तप इति च ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्येत्यपरोक्ष-
 ज्ञानाग्निना ब्रह्माद्यैश्वर्याशासिद्धसङ्कल्प-
 बीजसन्तापं तपः । परमं पदमिति च
 प्राणेन्द्रियाद्यन्तःकरणगुणादेः परतरं
 सच्चिदानन्दमयं नित्यमुक्तब्रह्मस्थानं
 परमं पदम् । ग्राह्यमिति च देशकालवस्तु-
 परिच्छेदराहित्यचिन्मात्रस्वरूपं ग्राह्यम् ।
 अग्राह्यमिति च स्वस्वरूपव्यतिरिक्तमायामय-
 बुद्धीन्द्रियगोचरजगत्सत्यत्वचिन्तनमग्राह्यम् ।
 संन्यासीति च सर्वधर्मान्परित्यज्य निर्ममो
 निरहङ्कारो भूत्वा ब्रह्मेष्टं शरणमुपगम्य
 तत्त्वमसि अहं ब्रह्मास्मि सर्वं खल्विदं ब्रह्म
 नेह नानास्ति किञ्चनेत्यादिमहावाक्यार्था-
 नुभवज्ञानाद्ब्रह्मैवाहमस्मीति निश्चित्य
 निर्विकल्पसमाधिना स्वतन्त्रो यतिश्चरति स संन्यासी
 स मुक्तः स पूज्यः स योगी स परमहंसः सोऽवधूतः
 स ब्राह्मण इति । इदं निरालम्बोपनिषदं योऽधीते
 गुर्वनुग्रहतः सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति
 न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते पुनर्नाभिजायते
 पुनर्नाभिजायत इत्युपनिषत् ॥
 ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।
 पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
 इति निरालम्बोपनिषत्समाप्ता ॥

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated April 25, 2000